

Голові спеціалізованої вченої ради ДФ 26.133.020
у Київському університеті імені Бориса Грінченка
доктору педагогічних наук, професору, професору
кафедри української мови Інституту філології
Караману Станіславу Олександровичу

Відгук

офіційного опонента **Кучерук Оксана Анатоліївни**, доктора педагогічних наук, професора, професора кафедри української мови та методики її навчання ННІ філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка на дисертаційну роботу Огарь Юлії Віталіївни «Формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею на засадах особистісно орієнтованого підходу», подану на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки, галузь знань 01 Освіта/Педагогіка

1. Актуальність теми дослідження

В умовах розвитку глобалізаційних процесів сучасного світу постає проблема його єдності в національній окремішності, що корелює з реалізацією українськомовної стратегії в нашій державі, відповідно до цієї стратегії нормативне й доцільне володіння державною мовою українцями є підґрунтям для самоідентифікації народу й ознакою, яка не дасть йому асимілюватися, розгубитися. З огляду на зазначене перед учителями української мови закладів загальної середньої освіти поставлено важливе завдання – формувати компетентного мовця, національно свідому, духовно багату мовну особистість. Одним із шляхів вирішення цього завдання є розроблення й упровадження науково обґрунтованих педагогічних моделей і ефективних авторських методик особистісно орієнтованого навчання української мови. Водночас в освітній теорії і шкільній практиці недостатньо приділено увагу розробленню науково обґрунтованих методичних систем з формування нормативного мовлення, зокрема учнів ліцею на засадах особистісно орієнтованого підходу. З огляду на сказане актуальність опонованого дослідження Ю. В. Огарь не викликає сумніву і вказує на відповідність його суспільним та освітнім запитам.

Актуальність обраної теми зумовлена потребою подолання низки визначених у дисертації суперечностей між:

– змінами освітньої траєкторії на користь компетентнісної парадигми в навчанні й необхідністю оновлення методичного інструментарію для впровадження в освітній процес особистісно орієнтованого підходу;

–об’єктивною потребою підвищення якості навчання української мови учнів ліцею і відсутністю належного науково-методичного супроводу для формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею на засадах особистісно орієнтованого підходу;

–необхідністю особистісно орієнтованого навчання граматики української мови і відсутністю в практиці роботи багатьох учителів особистісно орієнтованої системи вправ, завдань, яка сприятиме особистісній орієнтації освітнього процесу, орієнтуватиметься на індивідуальні особливості засвоєння матеріалу та здібності учнів, формування граматично нормативного мовлення учня ліцею, який уміє аналізувати мовний матеріал з погляду нормативності, користуватися довідковою літературою, відчувати потребу в підвищенні власного рівня мовленнєвої культури, помічати й коректно усувати порушення граматичних норм та демонструвати належний рівень граматично нормативного мовлення, мовленнєвої культури, культури спілкування.

Про складність і актуальність поставленої в дисертації проблеми свідчить те, що, хоч різні аспекти шкільного навчання граматики української мови були предметом студіювання не в одній науково-методичній праці (роботи О. М. Горошкіної, Н. М. Дикої, Р. С. Дружененко, С. О. Карамана, О. В. Караман, С. А. Омельчука та ін.), однак граматична будова українського мовлення учнів часто не відповідає мовним нормам, у таких мовців не сформоване прагнення до мовної досконалості та відповідні ціннісні орієнтири, що є важливими мотиваторами до мовнокомунікативної вправності. Спеціального комплексного й системного дослідження з питань формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею на засадах особистісно орієнтованого підходу на сьогодні в українській педагогічній науці немає. Тому Ю. В. Огарь взялася досліджувати важливу проблему, яка поки що не розв’язана.

Важливість теми рецензованої дисертації підтверджується і зв’язком її з сучасними напрямками наукових педагогічних досліджень. Добре, що дисертація узгоджується з темою науково-дослідної роботи Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка «Зміст і технології забезпечення якості неперервної педагогічної освіти в умовах євроінтеграцій», номер державної реєстрації 0116U003295 (термін виконання 2016–2021 рр.). Тему дисертації затверджено Вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 11 від 21 грудня 2018 року) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології НАПН України (протокол №2 від 27 березня 2019 року). Відтак тему уточнено на засіданні кафедри української мови Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 3 від 18 жовтня 2021 року) та затверджено Вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол №9 від 28 жовтня 2021 року).

Тому, з огляду на зазначене, тема дисертаційної роботи «Формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею на засадах особистісно орієнтованого підходу» є важливою і актуальною, що водночас підтверджується її ґрунтовним теоретичним, методологічним та емпіричним наповненням, упровадженням результатів в освітній процес українських закладів загальної середньої освіти, а також апробацією на вітчизняних і закордонних наукових заходах.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Наукові положення, висновки і результати, які представлено в дисертації Ю. В. Огарь, варто оцінити як теоретично, методично й емпірично обґрунтовані та достовірні. Вони базуються на використанні загальнонавчаних методів дослідження, зокрема таких:

– **теоретичні:** *вивчення, аналіз і синтез наукової літератури (педагогічної, лінгвістичної, психологічної, лінгводидактичної), законодавчих освітніх документів для визначення теоретичних засад дослідження; логіко-теоретичний аналіз шкільних програм, підручників з української мови, методичних рекомендацій і посібників з проблеми дослідження для розроблення експериментальної програми; моделювання – для створення лінгводидактичної моделі формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею; синтез, порівняння й узагальнення теоретичних та емпіричних даних для обґрунтування й розроблення авторської методики формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею;*

– **емпіричні:** *анкетування, безпосереднє й опосередковане спостереження й аналіз уроків української мови; бесіди з учителями й учнями; аналіз творчих робіт, самооцінювання і тестування учнів – задля з'ясування рівнів сформованості знань, умінь і навичок учнів ліцею в процесі формування граматично нормативного мовлення; педагогічний експеримент – для перевірки ефективності розробленої методики в п'яти ЗЗСО різних регіонів України;*

– **методи статистичного оброблення даних** – для опрацювання отриманих даних дослідного навчання за критерієм Стюдента, встановлення результатів експериментального дослідження та якісно-кількісної інтерпретації їх, що корелюють із одержаними авторкою теоретичними результатами та не суперечать сучасним науковим відомостям.

Застосування доцільних для наукового пошуку теоретичних, емпіричних і статистичних методів дало змогу Ю. В. Огарь реалізувати основні дослідницькі завдання й мету наукової роботи.

Оцінка змісту та завершеності дисертації

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, сформульовано об'єкт, предмет, мету, завдання дослідження. Показовою є логічно вибудована структура й послідовне викладення

змісту роботи, яка повною мірою відповідає меті і завданням проведеного дослідження. Пояснення базових понять дослідження достатньо аргументоване й підкріплене авторськими баченням.

Для виконання *першого завдання* дисертантка в першому розділі з'ясувала психолого-педагогічні умови формування граматично нормативного мовлення старшокласників як учнів ліцею, а саме: урахування в освітньому процесі психофізіологічних механізмів породження мовлення; добір ресурсного дидактичного матеріалу відповідно до інтелектуальних можливостей, здібностей, ерудиції, мовного досвіду, типологічних характеристик учнів ліцею; методично доцільна зміна видів навчальної діяльності, добір ефективних методів, форм і засобів навчання для самоактуалізації, самореалізації учасників освітнього процесу й формування в них стійкої мотивації до індивідуальної мовотворчості, мовного самовдосконалення.

Дослідження теорії особистісно орієнтованого навчання сприяло виокремленню як пріоритетних у розробленні методики формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею таких *принципів* реалізації особистісно орієнтованого підходу: ситуативний (ситуація вибору), культуровідповідності, розкриття індивідуальності кожного учня, співробітництва, свободи вибору, співдіяльності, самоорганізації складних систем (самоорганізації особистості).

Друге завдання дослідження розв'язано в підрозділі 1.2. Вивчення наукової літератури й дисертаційних праць дало змогу дисертантці проаналізувати різні погляди на тлумачення змісту понять «мовна норма», «граматична норма», «мовна компетентність», «мовленнєва компетентність», «граматично нормативне мовлення учнів ліцею», «діяльнісний підхід», «компетентнісний підхід», «особистісно орієнтований підхід». Для доцільного оперування науковою термінологією дисертантка уточнила сутнісні характеристики базових понять дослідження.

Поняття «формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею» в роботі конкретизовано як процес усвідомленого засвоєння учнями мовних норм, сукупності граматичних понять, що становлять систему знань граматичних ознак та особливостей їх сполучення за чіткими закономірностями й правилами, вироблення стійких навичок продукування власного висловлення з дотриманням норм української мови в різноманітних сферах спілкування та в освітньому процесі через накопичення комунікативного досвіду, розвиток мовного чуття та мовної стійкості.

Відповідно до *третього завдання* дослідниця в підрозділі 2.1 обґрунтувала лінгводидактичні засади, що забезпечать ефективне формування граматично нормативного українського мовлення учнів ліцею на засадах особистісно орієнтованого підходу. Сильною

стороною роботи є те, що в ній акцентовано на доцільності використання індивідуальних програм навчання під час реалізації особистісно орієнтованого підходу, які забезпечують формування дослідницького (пошукового) мислення; організації занять у малих групах на основі діалогу, ігор, тренінгів; створення умов для творчості як у самостійній, так і колективній діяльності.

У межах виконання *четвертого завдання* для з'ясування рівнів сформованості знань, умінь і навичок учнів ліцею у процесі формування граматично нормативного мовлення на засадах особистісно орієнтованого підходу дисертантка визначила 4 *критерії* (мовно-нормативний, когнітивно-діяльнісний, поведінково-ставленнєвий, мотиваційно-ціннісний) та співвідносні з ними показники рівнів сформованості граматично нормативного мовлення старшокласників. За визначеними критеріями та їх показниками дисертантка схарактеризувала 4 *рівні* сформованості граматично нормативного мовлення старшокласників – високий, достатній, середній, елементарний.

У процесі виконання *п'ятого завдання* Ю. В. Огарь розробила авторську модель і відповідну їй поетапну методику формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею на засадах особистісно орієнтованого підходу та експериментально перевірила її ефективність. Позитивне враження викликає в тексті дисертації опис педагогічного експерименту, що розкриває специфіку *етапів* методики формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею (мотиваційно-цільового, діяльнісно-конструктивного етапу, узагальнювально-рефлексійного), які ґрунтувалися на використанні комплексної системи вправ і завдань, особистісно орієнтованих робочих зошитів з варіативними завданнями, телепередач, відеозаписів, комп'ютерних програм, електронних посібників, мультимедійних презентацій, інтернет-ресурсів, що, власне, уможлиблює використання авторської методики, за потреби, в умовах змішаного чи дистанційного навчання.

Результати експерименту підтвердили ефективність запропонованої методики формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею на засадах особистісно орієнтованого підходу, що було перевірено на основі статистичного оброблення результатів формувального етапу педагогічного експерименту з використанням критерію Стьюдента, а отже, є підставою для схвалення експериментальної частини дослідження.

У кінці кожного розділу опонованої дисертації подано змістовні висновки, що містять узагальнення відповідно до поетапного дослідження. Загальні висновки роботи узгоджуються із поставленими завданнями, сформульовані логічно й обґрунтовано. Додатки суттєво доповнюють основний текст дисертації.

Отже, узагальнимо найбільш вагомими здобутки автора:

1) визначено засадничі положення, що стали науковою основою для обґрунтування моделі формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею і створення відповідної авторської методики;

2) обґрунтовано спрямування на співвідносні з цілями граматичної підготовки учнів сучасні методологічні підходи – особистісно орієнтований, компетентнісний; системний; комунікативно-діяльнісний, функційно-стилістичний;

3) описано розроблену і впроваджену авторську методику формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею з прикладами вправ і завдань граматичного змісту (мотиваційних, когнітивних, комунікативних), ресурсним дидактичним матеріалом та відповідними методичними рекомендаціями;

4) переконливими є результати формувального етапу педагогічного експерименту, який було здійснено на базі 5 закладів загальної середньої освіти в різних регіонах України.

3. Наукова новизна одержаних результатів полягає насамперед у тому, що авторка вперше теоретично обґрунтувала та розробила модель формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею на засадах особистісно орієнтованого підходу та на основі цієї моделі запропонувала авторську методику її реалізації.

Уточнено й конкретизовано поняття «формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею», «особистісно орієнтований підхід до мовної освіти».

Визначено критерії (мовно-нормативний, когнітивно-діяльнісний, поведінково-ставленнєвий, мотиваційно-ціннісний), показники та рівні сформованості знань, умінь і навичок учнів ліцею в процесі формування граматично нормативного українського мовлення на засадах особистісно орієнтованого підходу (високий, достатній, середній, елементарний).

Доповнено інструментарій методів, форм, засобів організації особистісно орієнтованого навчання української мови старшокласників як учнів ліцею.

Подальшого розвитку набули теоретичні положення щодо сутності особистісно орієнтованого навчання, лінгводидактичні умови формування граматично нормативного українського мовлення старшокласників.

4. Повнота викладу основних результатів дисертації в опублікованих публікаціях, захищених за темою дисертації

Джерельною базою дисертації стали фундаментальні наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених, закони, нормативно-правові акти України.

Отримані результати дисертаційної роботи Ю. В. Огарь висвітлено в 10 одноосібних наукових публікаціях за темою дисертації, зокрема: 6 статей у фахових часописах та збірниках праць, із них 1 – у зарубіжному періодичному науковому виданні, 4 публікації – у збірниках апробаційного характеру – додатково висвітлюють наукові результати роботи.

Варто зазначити, що в публікаціях вичерпно відображено проведене дослідження.

5. Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані авторкою рекомендації щодо формування граматично нормативного українського мовлення учнів ліцею на засадах особистісно орієнтованого підходу сприятимуть збагаченню шкільного курсу української мови, удосконаленню методичних засад особистісно орієнтованого навчання граматики української мови старшокласників як учнів ліцею.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес таких 5 закладів загальної середньої освіти: ТОВ «Фокус освіти» Печерського району в м. Києві (довідка №455 від 02.09.2020 р.), школа I-III ступенів №249 Деснянського району в м. Києві, (довідка №157 від 15.09.2021 р.), Бердянська спеціалізована школа I-III ступенів № 16 з поглибленим вивченням іноземних мов Бердянської міської ради в Запорізькій області (довідка №02/82 від 19.03.2021 р.), КЗ СОР Глухівський ліцей-інтернат з посиленою військово-фізичною підготовкою (довідка №157 від 24.05.2021 р.), Обласний науковий ліцей у м. Рівне Рівненської обласної ради (довідка №256/02-21 від 25.05.2021 р.).

6. Зауваження та дискусійні положення до дисертації

Загалом позитивно оцінюючи високий науковий рівень розробок здобувача в результаті проведених досліджень, обґрунтованість отриманих результатів, варто вказати на певні дискусійні положення і зауваження до роботи, а також висловити окремі побажання.

1. Зауваження стосується поняттєво-термінового апарату дисертації. Дослідниця закономірно часто послуговується термінами «підхід», «принцип». Відповідно є термін «підхід до навчання», «принцип навчання». Однак Ю. В. Огарь також зазначає: «У контексті нашого дослідження особистісний *підхід* розглядаємо як пріоритетний *принцип* міжособистісної взаємодії в освітньому процесі...» (с. 64). Покликаючись на О. М. Пехоту, дисертантка вважає, що «особистісний *підхід* доцільно розглядати, як важливий психолого-педагогічний *принцип*...» (с.43). Тракткування підходу через принцип є дискусійним. Тому хотілося б на захисті почути від авторки дисертації більш чітку відповідь, що вона вкладає в поняття «підхід до навчання» і «принцип навчання».

Певна підміна понять має місце у вживанні «компетентність» і «компетенція». Зокрема, дисертантка, аналізуючи підручники, зазначає «*Варіативні домашні завдання ... сприяють формуванню ряду ключових компетенцій, передбачених програмою*» (с.112). Взаємозаміна зазначених понять викликає певну неузгодженість, розхитує метамову педагогіки й лінгводидактики, до того ж варто врахувати, що в чинній програмі з української мови йдеться про формування не компетенцій, а компетентностей.

2. Дещо категоричним і не переконливим видається таке узагальнення дисертантки: «... *проте формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею на засадах*

особистісно орієнтованого підходу ще не було предметом досліджень у науковій і методичній літературі» (с.19-20). У цьому контексті потребує додаткового пояснення, чим дисертація Ю. В. Огарь відрізняється від подібних за тематикою кандидатських дисертацій, зокрема Т. Л. Грубої (про методику формування мовної особистості старшокласника на уроках української мови), О. В. Полінок (про формування граматичної компетентності учнів 10 класу у процесі навчання української мови).

3. Окреме міркування стосується пізнавальних стилів. У розділі теоретичних засадах дослідження дисертантка не раз згадує це поняття. Зокрема, з погляду напрацювання методики формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею на засадах особистісно орієнтованого підходу Ю. В. Огарь цілком слушно зазначає, що успішну роботу на уроці забезпечує врахування індивідуальних пізнавальних стилів (с.44). Однак в опонованій роботі, на жаль, немає коментарів і практичних рекомендацій, пов'язаних із теорією пізнавальних стилів. Тому під час публічного захисту хочеться почути від дисертантки конкретні поради, приклади, як відповідні ідеї щодо пізнавальних стилів можна реалізувати в процесі формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею на засадах особистісно орієнтованого підходу.

4. Зазначимо, що в підрозділі 3.2. третього розділу *«Перебіг експериментально-дослідного навчання»* подано показники рівнів сформованості граматично нормативного мовлення учнів ліцею за результатами констатувального етапу експерименту. На жаль, ці показники подано усереднено. Для повного сприйняття представлених показників доцільно було б, на наш погляд, подати їх за визначеними в дослідженні критеріями (мовно-нормативним, когнітивно-діяльним, поведінково-ставленським, мотиваційно-ціннісним).

5. У розробленій дисертанткою лінгводидактичній моделі (рис.3.1, с. 152), у технологічному компоненті, з-поміж засобів навчання зазначено низку медіаресурсів (телепередачі, відеозаписи, електронні посібники, інтернет-ресурси та ін.), варто було б розробити критерії добору таких засобів, що відображають особливості формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею на засадах особистісно орієнтованого підходу. Це забезпечило б системний підхід до розв'язання проблеми добору навчального інструментарію для авторської методики.

6. Розроблена в дисертації методика формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею на засадах особистісно орієнтованого підходу достатньо обґрунтована, а результати її впровадження цілком переконливі. Проте вважаємо, що в додатках варто було б подати програму експериментального дослідження, про яку згадано в підрозділі 3.1. (*«Вихідні положення експериментального дослідження»*, с. 158), для чіткішого уявлення про експеримент.

7. Загалом дисертація оформлена відповідно до вимог, однак трапляються окремі мовні помилки, зокрема порушення мовної норми: «виходячи з його інтересів..., словесник визначає мету...» (с.66), «само творчості» (с.63), «відео-матеріалами» (с.170); має місце підміна понять: формувальний та контрольний експеримент замість формувальний та контрольний етапи експерименту (с.25), низький рівень замість елементарний рівень (с.195, с.197) тощо.

Висловлені зауваження, міркування щодо дисертаційної роботи Ю. В. Огарь мають рекомендаційний характер, а тому не ставлять під сумнів отримані наукові результати.

З аналізу тексту дисертації офіційним опонентом вбачається дотримання дисертанткою вимог академічної доброчесності в повному обсязі.

7. Загальна оцінка дисертації

Зауваження, що висловлені вище, мають дискусійний характер, через це не зменшують наукову новизну, теоретичну та практичну значущість дисертаційної роботи, яка рецензується.

Дисертація «Формування граматично нормативного мовлення учнів ліцею на засадах особистісно орієнтованого підходу» є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, у якій її авторка, Огарь Юлія Віталіївна, отримала нові науково обгрунтовані результати, що в сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, яке має значення для розвитку педагогічної галузі, зокрема для теорії та методики мовної освіти.

Дисертаційна робота Ю. В. Огарь відповідає тимчасовому порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України № 167 від 6 березня 2019 р. (зі змінами) та наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 р. (зі змінами), а її автор Огарь Юлія Віталіївна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри української мови
та методики її навчання Житомирського
державного університету імені І. Франка

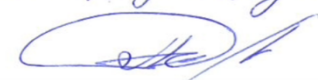
 Оксана КУЧЕРУК

Підпис Оксани Кучерук засвідчують
проректор з наукової і міжвузівської роботи
кандидат економічних наук, доцент

 Тетяна БОЦІУК

Відгук отримано 11.12.2021

Голова спеціалізованої вченої ради ДР 26.133.020
 проф. Станіслав Любимов